

Nordberg: Voksning, familie
og arbejde

Definition af mønsterbrud:

bærer man sig ad med at bryde den sociale arv. I den forbindelse skal man forstå begrebet mønsterbrydere som mennesker, der har brudt en social arv, som er præget af dårlige økonomiske og sociale forhold samt på det personligt/psykologiske plan er præget af faktorer som klientgørelse, passivitet, lavt selvværd og offerrolle. Man fremhæver altså kun mønsterbrydere, der har brudt mønsteret i positiv forstand.

Når man skal forklare hvorfor den sociale arv tilsyneladende bider sig fast gennem generationer, kan Pierre Bourdieus tidligere omtalte habitusbegreb anvendes. Habitus grundlægges meget tidligt i livet og er vanskelig at lave

Kapitel 3:

Forskning om mønsterbrud

I kapitlet om den forskning, der har fundet sted inden for social arv og mønsterbrud, vil der først blive præsenteret to bøger, der bredt samler og beskriver forskellige undersøgelser, der har været foretaget inden for området. Det drejer sig om en rapport "Risiko-børn" af Per Schultz Jørgensen med flere samt om H. Rudolph Schaffers bog: "Beslutninger om børn". Dernæst vil eksempler på forskning, der specielt omhandler mønsterbrud, blive præsenteret. Den specifikke forskning, der vil blive beskrevet her, er ligeledes repræsenteret af to bidrag, den engelske forsker Michael Rutters arbejde og et projekt under Danmarks Pædagogiske Institut, som i 1999 resulterede i rapporten "Den sociale arv og mønsterbrydere".

For at forstå den opmærksomhed, der fra pædagogisk og psykologisk side har været om social arv og mønsterbrydere, og som har ført til den seneste tids forskning inden for området, er det nødvendigt kort at redegøre for den teoretiske baggrund, der har været for denne interesse og forskning.

Paradigmeskiftet i udviklingspsykologien

Den psykologiske baggrund for den forskning, der har fundet sted på området: social arv og mønsterbrud, og som der i dette kapitel præsenteres et udvalg af, er det *paradigmeskift*, der har fundet sted inden for udviklingspsykologien i de seneste årtier. Ordet *paradigme* er af græsk oprindelse og betyder mønster. Et *paradigmeskift* er forbundet med et opbrud fra et mønsterkompleks eller teorikompleks til et andet. Et alment kendt eksempel på et

paradigmeskift er skiftet fra at se jorden som centrum for universet til at sætte solen i centrum, som Kopernikus gjorde.

Det psykologiske paradigmeskifte, som er interessant i forbindelse med mønsterbrud, er opbruddet fra den tidligere, traditionelle teoriforståelse af børns udvikling, hvor børn ifølge udviklingsteorier som psykoanalysen og dens arvtagere ses som objekter, der i deres tidlige barndom er helt afhængige af den opmærksomhed, omsorg og opdragelse, der fra voksen side gives dem. Og ikke kun barnets tidlige barndom, men også dets udvikling og fremtid er tilsyneladende determineret (årsagsbestemt) af den opmærksomhed og omsorg, der er blevet barnet til del i barndommen. Kun indsigt og bevidstgørelse kan ifølge det traditionelle paradigme ophæve den determination, der ligger i en barndom, hvor barnet ikke har fået nok opmærksomhed og omsorg fra sine nærmeste omgivelser.

I udviklingspsykologien tages der i dag udgangspunkt i det synspunkt og paradigme, at der i forholdet mellem spædbarn og forælder er tale om et gensidigt forhold. Barnet reagerer ikke kun på moren, men er også selv agerende og kontaktsøgende. Det har f.eks. vist sig, at barnet kender lugten af sin mors mælk og derfor vil vende sig mod hendes amme-bh, hvis det tilbydes valget mellem den og en anden, og barnet søger lige fra fødslen ansigts- og øjenkontakt. I det nye paradigme opfattes barnet derfor også som subjekt og som kompetent aktør, hvis handlinger er intentionelle og meningsfyldte. I udviklingspsykologien fokuseres der i dag mere på barnets *kompetencer* (dygtighed og evne) end på dets sårbarhed. Og udviklingsperspektivet har bevæget sig væk fra en ren psykoanalytisk eller psykodynamisk opfattelse af barndommen som altafgørende og determinerende for barnets udvikling frem til en socialpsykologisk forståelse af *individets udvikling, set i et livslangt perspektiv og set i en samfundsmæssig (sociologisk) sammenhang*. Det moderne begreb dobbeltsocialisering (se side 29) er et resultat af denne udvikling.

Paradigmeskiftet kommer også til udtryk i, at begrebet barn-

domspsykologi²⁸ nu bruges, hvor man tidligere talte om børnepsykologi. Betegnelsen barndomspsykologi er mere rummelig end børnepsykologi, idet barndomspsykologi dækker såvel det individuelle forløb, den enkeltes barndom, som det fælles og almene: barndommen som sådan. Betegnelsen børnepsykologi fokuserer derimod kun på massen, det kollektive og universelle. Der er i ordet børnepsykologi ingen antydning af, at børn også er individer, meget forskellige og derfor kan opleve de samme eller sammenlignelige hændelser i barndommen på vidt forskellig måde.

"Risikobørn"

I rapporten "Risikobørn. Hvem er de – Hvad gør vi?" (herefter omtalt som "Risikobørn") fra 1993, er fokus sat på de børn, der er i risikogruppen for at føre den (negative) sociale arv videre. I "Risikobørn" samler og gennemgår forfatterne, som bl.a. er Per Schultz Jørgensen, der har været professor i socialpsykologi ved Danmarks Lærerhøjskole og formand for børnerådet, litteratur og forskningsmateriale om socialt belastede børn og unge og deres fremtidsudsigter. Det drejer sig altså om *den sociale arv*, og det er især faktorer som: Dårlige sociale og økonomiske kår, direkte omsorgssvigt, forældre med svækkede forældreforudsætninger og misbrugsproblemer, der undersøges.

Ingen sikre forudsigelser ud fra "den sociale arv"!

Det fremgår af rapporten, at der ikke entydigt kan forudsiges noget om, hvordan det vil gå et barn, der er vokset op under dårlige vilkår, idet mange af disse børn vokser op uden at få problemer i ungdoms- og voksenårene. Naturligvis spiller graden af belastninger ind på barnets muligheder for at komme mere eller mindre helskindet igennem en opvækst, der er præget af socialt dår-

²⁸ Jævnfør bl.a. Dion Sommers forfatterskab.

lige forhold. Men undersøgelser af "truede børn og unge", viser, som det konkluderes i én af undersøgelse, at "ingen af de inddragede sociale, familiemæssige, skolemæssige eller økonomiske indikatorer var i stand til med blot nogenlunde sikkerhed at kunne forudsige senere problemer hos børnene" (Nord-Larsen, 1977)²⁹. Flere af børnene, der er indgået i den pågældende undersøgelse, har klaret sig ganske udmærket på trods af dårlige vilkår under opvæksten. Man kan derfor ikke tale om en direkte årsagssammenhæng (determinisme) mellem dårlige økonomiske, sociale og psykologiske forhold under opvæksten og problemer, som børnene måske får senere i tilværelsen.

Da det viser sig, at der ikke kan opstilles sikre forudsigelser for, hvordan det går et barn, ud fra den sociale arv alene, må der inddrages andre aspekter for at lave så sikker en forudsigelse som muligt. En nogenlunde sikker forudsigelse om, hvem risikobørnene er, er nemlig en forudsætning for, at der kan sættes ind med støtte og hjælp, inden det går galt. I stedet for alene at se på belastningerne i barndommen, inddrages derfor spørgsmålet om barnets *modstandsdygtighed*, som viser sig i barnets evne til *mestring* og *tilpasning*. Og konklusionen er, at hvis man vil nå frem til en mere sikker forudsigelse om, hvordan det vil gå et barn senere i tilværelsen, bør der tages udgangspunkt i ikke kun den sociale arv, men også i faktorer som barnets evne til mestring og tilpasningens forløb på de forskellige alderstrin i barndommen. Synspunktet er ikke nyt, men også fremført af andre forskere, bl.a. H. Rudolph Schaffer, som vi senere skal stifte bekendtskab med her i bogen.

Interessant i sammenhæng med området mønsterbrud er den karakteristik af modstandsdygtige børn, som den norske forsker Marianne Cederblad har givet, og som refereres i rapporten. Her karakteriseres de modstandsdygtige børn "som aktive, selvstæn-

²⁹ Jævnfør *Risikobørn*, side 18-19.

dige, udadrettede, begavede, fantasifulde, samarbejdsvillige og med positiv selvoplevelse. De er videre i stand til at udvælge og vende sig til jævnaldrende og voksne for at få støtte, når de behøver det, som rollemodeller og forbilleder".³⁰

Modstandsdygtighed som en personlig og social kompetence

Forfattergruppen bag "Risikobørn" når frem til, at de forskellige undersøgelser og udsagn, der drejer sig om modstandsdygtighed over for belastningsfaktorer, er forbundet med:

- Tillid til egen formåen
- Evne til at overskue og forudsige situationen samt træffe strategiske valg
- Støtte i netværket

Disse tre udsagn kan også udtrykkes som *to typer af kompetence* – *en personlig og en social*, som ofte vil være indbyrdes forbundne.

Modstandsdygtighed som en personlig kompetence er beskrevet "som noget, der er knyttet til motorik og aktivitetsniveau, som selvtillid og selvstændighed og endelig som en evne til at kunne overskue og handle i situationer."³¹

Modstandsdygtighed som en social kompetence er beskrevet som det "at kunne opnå støtte i det omgivende netværk – det betyder både, at støtten skal være til rådighed som en mulighed, og at personen skal have en evne til at etablere og fastholde kontakten – og dermed: kunne kommunikere og udtrykke sig. Denne sociale kompetence vil oftest trække på sociale relationer i nabolag, skole og blandt kammerater."³²

³⁰ Jævnfør *Risikobørn*, side 20, som refererer til: Cederblad, M. (1984). *Barn i tid og rum*. Kristianstad: Liber.

³¹ Ibid, side 21.

³² Ibid, side 21.

Hvori kan en intervention bestå?

Ud fra den forskning, der er foretaget med henblik på at foretage en afhjælpende indsats (intervention) over for børn i risikogruppen, har forfatterne til "Risikobørn" iagttaget *to hovedstrategier, der kan afhjælpe børnenes situation og bryde den sociale arv.*

Den ene strategi drejer sig om generelt forebyggende indsatser, hvis mål er at svække eller reducere de belastende forhold. Denne strategi er rettet mod social-kulturelle årsager til de belastninger, som risikobørnene er udsat for³³. En indsats, som falder ind under denne strategi, kunne f.eks. være medtaget som punkt i skolens eller uddannelsessystemets målsætning. Sloganet og det mål, der er udtrykt i sloganet: "Uddannelse til alle" er et eksempel på denne første strategi, idet netop uddannelse har vist sig at kunne bryde den sociale arv.

Den anden strategi har til mål at styrke risikobørnenes kompetencer, så de belastninger, de udsættes for, kan overvindes. Det drejer sig her om en individ-orienteret, støttende eller behandlende indsats, der kan beskrives som direkte intervention. Projekt Ny Start, som tidligere er omtalt (se side 33), er et eksempel på intervention, der er individ-orienteret og støttende, og hvis sigte er at bryde den sociale arv.

Beslutninger om børn

Den skotske professor i psykologi H. Rudolph Schaffer fik ideen til bogen "Beslutninger om børn"³⁴, da han som professionelt vidne medvirkede i en retssag om en bortadoption af en 10 måneder gammel baby. Pigen var straks efter fødslen og i overens-

³³ Ibid, side 29.

³⁴ H. Rudolph Schaffer: "Making decisions about Children", Blackwell Publishers, Oxford, 1990. Dansk Udgave: "Beslutninger om børn", Hans Reitzels Forlag, Kbh. 1993.

stemmelse med morens ønske blevet anbragt i pleje hos et barnløst ægtepar, som nu ønskede at adoptere hende. Men moren havde fortrudt sin beslutning og ville have pigen tilbage. I den anledning blev Schaffer indkaldt som vidne for at give en faglig vurdering af pigens situation og fremtidsudsigter.

I bogen gennemgås et meget fyldigt forskningsmateriale om de faktorer, man må tage hensyn til, når man overvejer spørgsmål som forældremyndighed, pleje og adoption, anbringelse uden for hjemmet, delt omsorg, kollektiv pasning, indgriben samt følgevirkningerne af problemer i familien. *Pointen er, at der vil være en stor variation i konsekvenserne af en bestemt oplevelse eller hændelse, som har fundet sted i barndommen.* Nogle børn vil være mere påvirkede end andre, nogle vil slet ikke være påvirkede.

Undersøgelser: Hvordan?

Undersøgelser, der fører til forskningsresultater og -konklusioner, kan være designet og lavet meget forskelligt. Det er også tilfældet i Schaffers bog, hvor undersøgelsestemaet er reaktioner på belastende begivenheder i barndommen.

Som nævnt er der en stor variation i den måde, de børn, der indgik i de forskellige undersøgelser, reagerede på, selv om det drejede sig om de samme eller sammenlignelige hændelser, som de havde oplevet. Hvis man skal klarlægge de mange variationer i konsekvenserne af en bestemt oplevelse eller hændelse i barndommen på fyldestgørende måde, så er *longitudinelle* og *prospektive undersøgelser* langt at foretrække frem for de *retrospektive*.

I de longitudinelle (længdesnits-) og prospektive (fremadrettede) undersøgelser observeres børn, der har haft en bestemt oplevelse, og derefter følges observationerne op i en længere årrække efter den pågældende oplevelse eller begivenhed. I retrospektive (bagudrettede) undersøgelser er forskeren henvist til de data, som han/hun kan få fra den personlige hukommelse eller